

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคมโลกและสังคมไทย ตลอดช่วงระยะเวลา 40 ปี ที่ผ่านมา (พ.ศ. 2501 – 2540) หลายเหตุการณ์ หลายเรื่องราวที่ส่งผลกระทบต่อชุมชนและบริบทในการพัฒนาชุมชนไทย การเข้ามาของประเทศมหาอำนาจในไทยทำให้เกิดการกำหนดแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติขึ้นมา (พ.ศ. 2504) โดยรูปแบบการพัฒนาประเทศในขณะนั้นคือ การให้ความสำคัญกับคำสั่งของผู้นำ ระบบของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติจึงขึ้นกับผู้นำ ประชาชนไม่มีสิทธิ์ไม่มีเสียงหรือมีส่วนร่วมในการกำหนดแผนเพื่อพัฒนาท้องถิ่นหรือชุมชนของตนเอง ส่งผลให้ชุมชนไทยอ่อนแอลง การเปลี่ยนแปลงที่ชัดเจนที่สุดของสังคมไทย คือการเปลี่ยนแปลงด้านสังคมและวัฒนธรรม ผู้คนให้ความสำคัญกับเรื่องวัตถุมากขึ้น โดยเฉพาะช่วงเวลาที่มีระบบทุนนิยมได้แพร่สะพัดเข้ามาในกระแสโลก หลายประเทศที่กำลังพัฒนา ซึ่งรวมทั้งประเทศไทยต้องเข้าร่วมเวทีแข่งขันทางเศรษฐกิจ ต้องเร่งรัดการพัฒนาในทุกๆ ด้าน เพื่อให้ทัดเทียมประเทศอื่น ผลของการพัฒนาด้านโครงสร้างพื้นฐานแต่เพียงอย่างเดียวเป็นการพัฒนาที่ไร้ทิศทางทำให้ชุมชนไทยเกือบประสบกับความล่มสลาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งชุมชนชนบท ผลของการพัฒนาโดยความเชื่อมั่นในระบบทุนนิยม ทำให้ประชาชนในชนบทได้รับความเดือดร้อน ไม่ว่าจะเป็นการห้ามมาหากินที่ผิดเคือง อันเนื่องมาจากความเสื่อมโทรมของทรัพยากรในชุมชน การขยายตัวของภาคอุตสาหกรรม การนำสารเคมีเข้ามาใช้ในระบบเกษตรกรรม โดยขาดความรู้ความเข้าใจของเกษตรกรผ่านหน่วยงาน หรือผู้มีอำนาจที่ขาดวิสัยทัศน์หรือมุ่งแสวงหาผลประโยชน์มากกว่าจะเล็งเห็นความยั่งยืนของการพัฒนาภาคเกษตรกรรม ทำให้แนวโน้มในทางลบเกิดขึ้นกับสิ่งแวดล้อมอย่างเห็นได้ชัด การแย่งชิงทรัพยากรในท้องถิ่น เพื่อตอบสนองความต้องการของผู้ประกอบธุรกิจอุตสาหกรรมบางประเภท โดยไม่คำนึงถึงความเป็นอยู่ของคนส่วนใหญ่ แนวโน้มของการสูญสลายทางประเพณี วัฒนธรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่น อันเนื่องมาจากการครอบงำทางความคิดของวัฒนธรรมตะวันตก ค่านิยมและรูปแบบการเลี้ยงดูตามแบบครอบครัวไทยเริ่มหมดความสำคัญ สื่อเทคโนโลยีเริ่มเข้ามามีบทบาทในการดำเนินชีวิตมากขึ้น ส่งผลให้สถาบันครอบครัวไทยอ่อนแอ และได้รับการคุกคามจากปัญหาต่างๆ ง่ายยิ่งขึ้น (กชกร ชิตะวงศ์, 2544 : 44) เมื่อประเทศไทยเกิดภาวะวิกฤติทางเศรษฐกิจตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2540 ทำให้หน่วยงานทั้งภาครัฐและภาคเอกชนต่างหาแนวทางแก้ไขปัญหาภาวะวิกฤติดังกล่าวด้วยวิธีการที่แตกต่างกัน โดยรัฐบาลมีนโยบายที่สำคัญ คือ การเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน โดยให้คนในชุมชนมีโอกาสตัดสินใจ

แก้ปัญหาของตนเองและจัดการด้วยพลังของคนในชุมชน (กรมการพัฒนาชุมชน, 2542 : 3) การแก้ไขวิกฤต ด้านเศรษฐกิจ โดยใช้ทุนทางสังคม (Social Capital) คือการรวมกลุ่มทางสังคม ในการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชนสามารถแก้ปัญหาต่าง ๆ ได้ด้วยตนเอง (กรมการปกครอง, 2541 : 33) จากแนวทางการแก้ไขปัญหาวิกฤตดังกล่าว ทำให้เกิดกระบวนการ ทศน์ใหม่ในการพัฒนา คือ การมีส่วนร่วมของภาคประชาชน โดยเฉพาะในด้านการเมือง การปกครอง มีการกระจายอำนาจลงสู่ท้องถิ่นตามกระแสการเรียกร้องของประชาชนมากขึ้น กระแสการพึ่งตนเองของประชาชน การคืนสู่ถิ่นฐานเพื่อนำทุนทางสังคมที่มีอยู่มาพัฒนา ปรากฏให้เห็นได้ชัดเจนในรูปแบบของประชาคมต่าง ๆ อย่างไรก็ตามแม้ว่าแนวโน้มของ ภาคประชาชนจะนำซึ่งการเปลี่ยนวิกฤติให้เป็นโอกาสในการพัฒนาประเทศ หากสิ่งที่ต้องการให้ เกิดในชุมชน ก็คือการเตรียมความพร้อมเพื่อให้ชุมชนสามารถรับมือกับกระแสหรือสถานการณ์ ต่าง ๆ ที่กำลังจะเกิดขึ้น

การเตรียมความพร้อมของชุมชนจำเป็นที่จะต้องมียุทธศาสตร์ วิธีคิดและวิธีการเรียนรู้ (เยาวนิจ กลั่นนุรักษ์, 2546 : 3) โดยเฉพาะในยุคของสังคมแห่งการเรียนรู้ การจัดการความรู้ และกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน จึงเป็นสิ่งสำคัญยิ่งในการพัฒนาชุมชนของไทย การเรียนรู้ ทำให้หลายแบบ แบบหนึ่งทีปัจจุบันหลายหน่วยงานทั้งภาครัฐและองค์กรพัฒนาเอกชน นำมาใช้ และเชื่อว่าได้ผล คือการสนับสนุนให้ชุมชนเกิดการเรียนรู้ เพื่อจัดทำแผนแม่บทชุมชน (เสรี พงศ์พิศ และวิจิต นันทสุวรรณ, 2545 : 13 – 14)

เนื่องจากที่ผ่านมามีหน่วยงานทั้งภาครัฐและองค์กรพัฒนาเอกชนเข้าไปสนับสนุน ให้ประชาชนจัดทำแผนแม่บทชุมชน ซึ่งมีความหลากหลายทั้งรูปแบบและกระบวนการ ทั้งนี้ ขึ้นอยู่กับความพร้อมและศักยภาพของชุมชนนั้น ๆ ผู้ศึกษาซึ่งเป็นข้าราชการสังกัดศูนย์ ช่วยเหลือทางวิชาการพัฒนาชุมชนเขตที่ 6 กรมการพัฒนาชุมชน และมีหน้าที่ในการติดตาม และสนับสนุนการจัดทำแผนชุมชนแก่พื้นที่ในเขตความรับผิดชอบ จำนวน 6 จังหวัด ได้แก่ พิษณุโลก พิจิตร เพชรบูรณ์ แพร่ น่าน และอุตรดิตถ์ ทั้งนี้ จากการติดตามการจัดทำแผนแม่บท ชุมชนตามโครงการบูรณาการแผนชุมชน เพื่อความเข้มแข็งของชุมชนและเอาชนะความยากจน พบว่าการจัดทำแผนแม่บทชุมชนยังไม่เป็นไปตามแนวคิดของการจัดทำแผนแม่บทชุมชน คือ หลายๆตำบลไม่มีการใช้กระบวนการจัดทำแผนแม่บทชุมชนเป็นเครื่องมือในการส่งเสริม กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน มักจะดำเนินการในลักษณะเดียวกับการจัดทำแผนพัฒนาอื่น ๆ ที่ใช้ปัญหาและความต้องการเป็นตัวตั้ง นั่นคือแผนงาน โครงการ กิจกรรมที่เกิดขึ้น จะมีลักษณะ รอรับหรือขอรับการสนับสนุนงบประมาณเป็นส่วนใหญ่ แต่ในแนวคิดของการจัดทำแผนแม่บท ชุมชนต้องใช้ทรัพยากร ทุน และศักยภาพที่มีอยู่ในชุมชนเป็นตัวตั้ง เพื่อให้ชุมชนได้รู้จักตนเอง ค้นพบตนเองก่อน แล้วจึงเรียนรู้ใช้สิ่งที่มีเหล่านี้แก้ไขปัญหาและพัฒนาชุมชนของตนเอง แผนงาน โครงการ กิจกรรมที่เกิดขึ้นจากการจัดทำแผนแม่บทชุมชนจะมีลักษณะที่ชุมชน

ดำเนินการเองเป็นหลัก นั่นคือเป็นลักษณะของการพึ่งตนเอง ผู้ศึกษาจึงต้องการศึกษากระบวนการการจัดทำแผนแม่บทชุมชนและนำผลการศึกษามาพัฒนาเป็นแนวทางการจัดทำแผนแม่บทชุมชน เพื่อให้ชุมชนเกิดการเรียนรู้ เกิดการขับเคลื่อนการพัฒนาและการแก้ไขปัญหาของชุมชนตามแนวคิดของกระบวนการจัดทำแผนชุมชนต่อไป

จุดมุ่งหมายของการวิจัย

1. เพื่อศึกษากระบวนการจัดทำแผนแม่บทชุมชนในอดีตของตำบลวังพิรุณ อำเภอวังทอง จังหวัดพิษณุโลก
2. เพื่อนำเสนอแนวทางการพัฒนาการจัดทำแผนแม่บทชุมชนของตำบลวังพิรุณ อำเภอวังทอง จังหวัดพิษณุโลก

ขอบเขตของการวิจัย

ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้ศึกษาได้กำหนดขอบเขตของการศึกษา ดังนี้

1. ขอบเขตด้านพื้นที่

ผู้ศึกษาได้กำหนดพื้นที่ตำบลวังพิรุณ อำเภอวังทอง จังหวัดพิษณุโลก เป็นพื้นที่ในการศึกษาวิจัย เพื่อให้เกิดผลลัพธ์ที่เกิดประโยชน์และมีความเป็นไปได้ของการศึกษาเป็นหลัก ซึ่งมีเหตุผลในการคัดเลือกพื้นที่สำหรับการศึกษา ดังนี้

- 1.1 เป็นพื้นที่ซึ่งมีปรากฏการณ์ที่ผู้ศึกษามุ่งศึกษา คือมีการจัดทำแผนแม่บทชุมชน
- 1.2 เป็นพื้นที่ตำบลนาร่องในการจัดทำแผนแม่บทชุมชนของเครือข่ายแผนแม่บทชุมชนพึ่งตนเอง 4 ภาค และเป็นตำบลต้นแบบแก่ตำบลอื่นๆ ในอำเภอวังทอง จังหวัดพิษณุโลก
- 1.3 พื้นที่ดังกล่าวมีความเหมาะสมด้านการศึกษาชุมชน

2. ขอบเขตเนื้อหา

ผู้ศึกษากำหนดขอบเขตเนื้อหา ดังนี้

- 2.1 การศึกษากระบวนการการจัดทำแผนแม่บทชุมชน
- 2.2 การนำเสนอแนวทางในการพัฒนาการจัดทำแผนแม่บทชุมชน

3. ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

แหล่งข้อมูลที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ เป็นคณะกรรมการแผนชุมชนตำบลวังพิรุณ จำนวน 7 คน ซึ่งเป็นแกนนำระดับตำบลและระดับหมู่บ้านในการจัดทำแผนแม่บทชุมชนและเป็นทีมงานที่ริเริ่มจัดทำแผนแม่บทชุมชนตำบลวังพิรุณ และเป็นเจ้าหน้าที่ของสำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอวังทอง ที่เป็นผู้ประสานงานตำบลวังพิรุณ จำนวน 1 คน การได้มาของแหล่งข้อมูล

เป็นการเลือกแบบเจาะจง เพราะผู้ให้ข้อมูลหลักเหล่านี้มีเวลาเตรียมข้อมูลและมีความรู้ ประสบการณ์ในเรื่องราวที่จะให้ข้อมูล และเป็นจำนวนที่เหมาะสมกับวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล คือการสัมภาษณ์แบบสนทนากลุ่ม

4. ประเด็นที่ศึกษา

4.1 ศึกษากระบวนการการจัดทำแผนแม่บทชุมชน ที่ผ่านมาจากจนถึงปัจจุบัน

4.2 การนำเสนอแนวทางในการพัฒนาการทำแผนแม่บทชุมชน

นิยามศัพท์เฉพาะ

การพัฒนา หมายถึง การปรับปรุง ส่งเสริม และสนับสนุนให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้นกว่าที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน

ชุมชน หมายถึง กลุ่มคนที่มีวิถีชีวิตเกี่ยวพันกันและมีการติดต่อสื่อสารเกี่ยวข้องกันอย่างเป็นปกติต่อเนื่อง อันเนื่องมาจากการอยู่ในพื้นที่ร่วมกัน หรือการมีอาชีพร่วมกัน หรือการประกอบกิจกรรม มีการพบปะแลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกันและกัน มีการติดต่อสังสรรค์กัน มีผลประโยชน์ร่วมกัน ซึ่งมีวัตถุประสงค์ร่วมกัน หรือการมีวัฒนธรรม ความเชื่อ หรือความสนใจร่วมกัน ชุมชนประกอบด้วย คน อาณาบริเวณ ความสนใจร่วมกัน การปฏิบัติต่อกัน และความสัมพันธ์ของสมาชิก

แผนแม่บทชุมชน หมายถึง แผนที่เกิดขึ้นจากการจัดการและกระบวนการเรียนรู้ของคนในชุมชน เพื่อเป็นแนวทางในการพัฒนาและแก้ไขปัญหาของชุมชนด้วยตนเอง

กระบวนการจัดทำแผนแม่บทชุมชน หมายถึง ขั้นตอนการจัดทำแผนแม่บทชุมชนเพื่อการพัฒนาภายใต้แนวคิดกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน เพื่อให้มีแนวทางการพัฒนาสามารถตอบสนองต่อความต้องการของชุมชนได้อย่างถูกต้องและเป็นกระบวนการที่เกิดจากการทำงานของประชาชนอย่างแท้จริง

กระบวนการชุมชน หมายถึง พฤติกรรมหรือการกระทำร่วมกันของคนในชุมชนที่มาร่วมกันวิเคราะห์ข้อมูล สถานการณ์ของชุมชน แล้วนำมาร่วมกันตัดสินใจวางแผนดำเนินการ ร่วมรับผลประโยชน์ และร่วมติดตามประเมินผลการกระทำกิจกรรมของชุมชนร่วมกัน

ทีมแกนนำ หมายถึง ทีมงานที่เป็นตัวแทนของหมู่บ้านหรือตำบล เรียกว่าทีมแกนนำระดับหมู่บ้านหรือระดับตำบล ในการติดต่อประสานงานการจัดทำแผนแม่บทชุมชน เป็นแกนนำในการจัดทำแผนแม่บทชุมชน และทำหน้าที่รับการติดต่อกับหน่วยงานที่ให้การสนับสนุนการจัดทำแผนแม่บทชุมชน

เวทีประชาคม หมายถึง พื้นที่สาธารณะหรือสถานที่ที่ผู้คนสามารถมาพบปะรวมตัวกัน เพื่อพูดคุย แลกเปลี่ยนข้อมูล ความคิดเห็น คุณค่า อุดมการณ์ ปัญหา การแก้ไข

ปัญหา การวางแผนงานและการกระทำ/ปฏิบัติร่วมกัน เพื่อประโยชน์สาธารณะหรือของชุมชน ไม่ว่าจะเป็นการพูดคุยที่เป็นทางการหรือไม่เป็นทางการ

การมีส่วนร่วมของประชาชน หมายถึง การที่ประชาชนมีส่วนร่วมในกระบวนการการพัฒนา ตั้งแต่การร่วมกันค้นหาปัญหา มีส่วนร่วมในการวางแผน การตัดสินใจ การปฏิบัติตามแผนที่ได้วางไว้และการติดตามประเมินผล รวมทั้งการรับผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากการดำเนินการพัฒนา

การเรียนรู้ของชุมชน หมายถึง การที่ชุมชนหรือคนในชุมชนรู้จักตนเอง ค้นพบทุนหรือศักยภาพของตนเอง และใช้ทุนหรือพัฒนาศักยภาพของตนเองจนสามารถพึ่งพาตนเองได้ ชุมชนเกิดความเข้มแข็ง

การพึ่งตนเอง หมายถึง ความสามารถในการดำรงตนอยู่ได้อย่างอิสระ มั่นคง สมบูรณ์ ซึ่งการพึ่งตนเองได้นั้น มีทั้งในระดับบุคคล และชุมชน ต้องสามารถผันเปลี่ยนไปตามเวลาได้ เพื่อให้เกิดความเหมาะสม สอดคล้อง และสมดุล

ความเข้มแข็งของชุมชน หมายถึง การที่ประชาชนในชุมชนเมืองหรือชนบท รวมตัวกันเป็น “องค์กรชุมชน” โดยมีการเรียนรู้ การจัดการ และการแก้ไขปัญหาาร่วมกันของชุมชน แล้วถึงได้เกิดการเปลี่ยนแปลง หรือการพัฒนา ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมภายในชุมชน ตลอดจนมีผลกระทบสู่ภายนอกชุมชนที่ดีขึ้นตามลำดับ

ทุนทางสังคม หมายถึง คุณค่า วัฒนธรรม คุณธรรม ความเอื้ออาทร ความสามัคคี ความเป็นปึกแผ่นของครอบครัวและชุมชน ความเข้มแข็งมั่นคงขององค์กรชุมชนของประชาสังคมและของสังคมโดยรวม การจัดเก็บฐานข้อมูลเน้นข้อมูลทุนทางสังคมที่เกี่ยวกับบุคคล องค์กรชุมชน และองค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับทุนทางสังคม

ประโยชน์ที่ได้รับ

1. ทำให้ทราบกระบวนการจัดทำแผนแม่บทชุมชน ว่าเป็นไปตามแนวคิดของการจัดทำแผนแม่บทชุมชนเพียงใด นั่นคือการใช้กระบวนการจัดทำแผนแม่บทชุมชนเป็นเครื่องมือในการเรียนรู้ของชุมชน เพื่อให้ชุมชนเกิดการพึ่งตนเองและช่วยเหลือกันเอง

2. ทำให้ได้แนวทางในการสนับสนุนการจัดทำแผนแม่บทชุมชน เพื่อให้ชุมชนได้เกิดการเรียนรู้จากกระบวนการจัดทำแผนแม่บทชุมชน